

Az elveszett és megtalált álom

Tartalom

Előszó.....	3
1. Az álom hagyatéka	4
1.1 Bibliai álomelemek.....	4
1.2 Az antik görög álomelképzelés.....	6
1.3 Álom a romantikában	8
2. Egy álom architextusa.....	11
2.1 Álom vagy álmok	11
2.2 Műnemek és műfajok.....	12
2.3 Álomirányító	14
2.4 Álomrontó	15
2.5 Álom-tartozékok	16
2.6 Álomszerűtlenség és szimuláció	17
2.7 Álomszerkezet?.....	19
2.8 Álom-rend	21
Utószó	23
Felhasznált irodalom	24

Előszó

Az irodalmi álom egy hosszú időre visszanyúló hagyományra épülő forma. Minden kultúra a maga képére formálta ezt a jelenséget, én a dolgozatomban ezt az európai kultúra gyökereinek álomelképzeléseiből vezettem le. Két kultúraszervezőt tanulmányoztam a bibliai álomleírásokat és jelképrendszereket, és a görög mitológia, irodalom és filozófia álomelképzeléseit.

Első célom az volt, hogy a levezetett álomhagyomány tükrében bemutassam azt, hogy a német romantikában miért válik fontossá az álom. Ezután pedig e jelenségnek a korszak magyar irodalmára gyakorolt hatását. A magyar romantikában Madách Imre *Az ember tragédiája* és Vörösmarty Mihály *A Rom* című művének álomszerkezetét mutatnám be. Végezetül pedig e két mű architextusának feltárására tennék kísérletet, amit John Milton *Elveszett Paradicsomának* Bessenyei Sándor féle fordításában fedeztem fel.

Az álom irodalmát ugyan sohasem lehet a teljesség igényével feltérképezni, de ez a forma kiválóan alkalmas arra, hogy a különböző korszakok gondolkodásmódjára egy más szempontból tekinthessünk.

I.

Az álom hagyatéka

Az álom fogalma hosszú múltra tekint vissza. Minden kultúra történetében és irodalmában valamilyen módon szerepet játszik ez a jelenség. Éppen ezért nem tekinthetünk el ennek a „kollektív tapasztalatnak”¹ az irodalomban való megjelenésétől sem.

Ahhoz, hogy a romantika irodalmának álomelképzelését bemutassam, először ismertetnem kell azt a hagyományt, amelyre építkeznek: az európai kultúra gyökereinek² álomról alkotott elképzeléseit. Két ilyen alapvető kultúraszervezőt tanulmányoznánk: a bibliai álmokat és a görög mitológiai, a platóni és arisztotelészi álomról való gondolkodásmódot. Ezután pedig a német romantika irodalmának álmait vizsgálom meg e hagyomány tükrében, és Novalis *Heinrich von Ofterdingen* című műve alapján.

1.1 Bibliai álomelemek

Az ószövetségi Biblia álmai Isten kinyilatkoztatásainak kommunikációs eszközeként értelmezhetők. Ezen a csatornán belül, azonban kétféle közvetítési utat is bemutatnak. Jákob álmaiban Isten szándékainak nyílt kinyilvánítását láthatjuk. Ezzel szemben a József történetében vagy a Dániel könyvében lévő álmoknak a jelentései a megfejtés előtt mindig rejtve maradnak, tehát ezekkel az álmokkal Istennek a figyelemfelkeltés, figyelmeztetés a célja. Az álomfejtésről azonban József azt állítja, hogy az álomfejtő is csak a közvetítő közeg szerepét tölti be. Tehát csak akkor fejthet álmot, ha Isten képessé tette erre: „*A fáraó ezt mondta Józsefnek: »Álmot láttam és senki sem tudja megfejteni. De hallottam rólad, hogy neked elég hallani az álmot és meg tudod fejteti.« József így felelt a fáraónak: »Én nem tudok semmit, de Isten kinyilvánítja a fáraónak a jó hírt.«*”³

Az álmok a Bibliában is sajátos jelképrendszerrel rendelkeznek. A különböző országoknak más és más kulturális motívumai vannak, amelyekben Heller Ágnes szerint az álomfejtők kívülállókként tudtak elmélyedni, mivel ők csak integrálódtak az adott ország kultúrájába, de nem asszimilálódtak.⁴ Ez a hozzáállásuk pedig képessé teszi őket arra, hogy értelmezhessék az álmokat, mivel nem túl bonyolult összefüggéseket keresnek, hanem azonnal levonják a kulturális szimbólumokból eredő következtetéseket. Pl. József történetében, a fáraó álmában a Nílus mellett legelnek a tehenek. A Nílusból már következtethetett József az álomnak a gazdasági jelentőségére,

¹ Az álmok kollektív tapasztalatára több kutató is reflektált pl.: Annikki Kaivola-Bregenhøj: Az álom mint folklór. In: Pócs Éva (szerk.) Eksztázis, álom, látomás. Balassi Kiadó Budapest 1998. 351-365. o. 353. és Peter Bruke: The cultural history of dream. In.: Varieties of Cultural History Cornell University Press 1997

² Mózer Ibolya: Európa gyökerei, Holnap Kiadó, Budapest 2003 vagy Heller Ágnes Az álom filozófiája. Múlt és Jövő Kiadó, 2011. Héber és görögök

³ Ter41,15-17.

⁴ Heller Ágnes: Az álom filozófiája, Múlt és Jövő Kiadó. Budapest, 2011 196. o.

mivel, ha a folyó kiszáradt, akkor nem működött a mezőgazdaság Egyiptomban.⁵ Dániel próféta is hasonló helyzetben van, mivel ő is fogságba került egy idegen környezetbe, Jeruzsálemből Babelbe, és három királyság alatt működött álomfejtőként. Nabukadnezár királynak a szoborról szóló első álmában szintén a bábéli kultúrára jellemző fantáziavilág ismerhető fel, és ennek lerombolásából Dániel könnyedén következtethetett a politikai indítékokra.⁶

Az álmokban megjelenő jelképeket, azonban nem csak a kulturális kontextusukban lehet értelmezni. Ez a jellemzőjük pedig lehetővé teszi azt, hogy egy adott álom ne csak figyelmeztetésként, hanem egy szélesebb jövőre vonatkozó kinyilatkoztatásként is működjön. Pl.: József álmában lévő tizenkét csillag, nemcsak ebben a történetben szereplő tizenkét testvért jelzi, hanem a Biblia teljes kompozíciójában értelmezhető, és így az Újszövetség tizenkét apostolára is előreutal. Hasonló a helyzet a rabszolgák álmaiban lévő kenyérrel és borral, illetve szőlővel is. Heller Ágnes ezeket a főpohárnok és a fősütőmester mindennapi munkájához⁷ tartozó eszközökként értelmezi, amelyek ennek hatására az álmaikban is megjelennek.⁸ Viszont ha a bibliai történetekre összefüggő egészként tekintünk, akkor Jézus testére és vérére is előreutalnak ezek az elemek. A József történet természetesen rengeteg jézusi előképet tartalmaz pl.: Jézus elárulása és József rabszolgaként való eladása között is ugyanez az analógia fedezhető fel.⁹

E jelképek másik fontos funkciója a romantikus irodalomban érzékelhető, képi megjelenítésben és fogalmi szempontból egyaránt. A csillagok, a Hold és a Nap a földtől való elválás és magasabb szférába való vágyás képeiként jelennek meg pl.: *Az ember tragédiájában*, vagy Byron *Kainjában* is.

Jakob álmának híres létrája pedig, ami a képi jelentés szintjén, az égi és földi szférákat köti össze¹⁰ pl.: a Csongor és Tünde fa archetípusában is jelen van.¹¹ Az eget és földet összekötő fa, létra vagy más hasonló eszköz, persze több bibliai történetben felfedezhető, de a romantika szempontjából a hasadás/szakadás fogalma miatt is jelentősége van.¹² Ez az ősképp csak Ádám és Éva történetében létezett egy az Isten és az ember között fennálló állandó pontként, közvetlen

⁵ Ter41,1-7.

⁶ Heller Ágnes i. m. 202. o.

⁷ Heller Ágnes i. m. 195, 197-198. o.

⁸ Nevezhetnénk ezt freudi értelemben nappali maradványoknak is, de a romantikus irodalmi álmok megjelenítéséhez és jelképrendszerének feltérképezéséhez, úgy gondolom, el kell tekintenem a pszichoanalitikus elméleteken alapuló értelmezésektől.

⁹ William MacDonald: József Jézus előképe. Evangéliumi Kiadó és Iratmisszió. Budapest 2002 16. o.

¹⁰ Pál József, Újvári Edit (szerk.): Szimbólumtár. Balassi Kiadó 2001

http://www.balassikiado.hu/BB/netre/Net_szimbolum/szimbolumszotar.htm#d0e522 (letöltés időpontja: 2015-01-03)

¹¹ BALLAI Mihály: A Csongor és Tünde szimbolizmusa.

http://epa.oszk.hu/00000/00001/00179/pdf/ITK_00179_1941_02_113-124.pdf (letöltés időpontja: 2015-01-03) 115-116. 120. o.

¹² Ricarda Huch: Apolló és Dionüszosz. In.: Hansági Ágnes és Hermann Zoltán (szerk.): Újragondolni a romantikát? Koncepciók és Viták a XX. században. Kijárat Kiadó Budapest 2008 13-36. o. 15. o.

kapcsolatként. A többi alkalommal (Jákob¹³ és Dániel¹⁴ történetében) már csak álmokban szereplő elemek. Tehát ez arra utal, hogy Istennel lehetetlen ekkor már a közvetlen kapcsolat létrehozása, ahogy ez az egész zsidó Biblia szellemében érzékelhető.¹⁵ A romantikusok pedig újraélik az elszakadásnak, elveszettségnek ezt az állapotát, és ezért lesz nagy jelentősége számukra az álmoknak.

A romantika irodalmi álmai megjelenítésükben kevesebbet örököltek a Bibliától, mint értelmezhetőségükben. Azonban a vizsgálatnak ettől az aspektusától sem tekinthetünk el. Domán István tanulmányában hivatkozik Jákob álmának egy szövegváltozatára, mivel a Tórában ezt az álmot sokkal részletesebben írták le. „Szólt Isten: »Íme rád sugározom fénysugaraim egyikét, és megnyílnak szemeid, és látni fogod, ami éri fiaidat a későbbi időben, és megjelentetem előtted nagyságukat, dicsőségüket, lehullásukat és felemelkedésüket«. És felnyitotta Jákob szemeit és látta, hogy íme, a hegy lángol a tűzben, az ég szívéig hatol a láng, és egy Isten angyalához hasonló férfi alakja áll a hegyen és hatalmas tömeg alatta. Szólt Jákob: »Kik ezek Istenem?« Felelt Isten: »Szent Szimáj ez, Mózes a hegyen, és fiai átveszik a Tórámat!« És eltűnt a hatalmas látvány, majd látta Jákob, hogy előtte tejfel-mézzel folyó ország. És a rengeteg nép, mint a fövény a tengerparton, szántja földjét és beveti azt, kertet ültet és eszi gyümölcsét, örvendezik és ünnepel.”¹⁶ Ez a fajta isteni lénytől származó lehetőség, a szem felnyitására a romantika álommegjelenítéseiben is szerepet kap. Pl.: Az *ember tragédiájában*, de már korábban is a romantikus gondolkodásmódtól egyáltalán nem idegen Milton *Elveszett Paradicsomában* is.

1.2 Az antik görög álomelképzelés

A görög mitológiában és irodalomban kevés jelentőséget tulajdonítanak az álmoknak. A görögök számára mindennek megvolt a maga istene, mégis a mitológiában rejtélyes módon bánnak az álomisten kilétével. Kerényi Károly *Görög mitológiájában* csak Hypnost említi („*Héra rávette Hypnost, az Alvás istenét hogy ringassa Zeust mély álomba.*”) ¹⁷, Robert Graves *Görög mítoszaiban* pedig pusztán az *Álom* névvel hivatkozik rá. („*Hermész megparancsolta a Holdnak, hogy haladjon lassan, az Álomnak meg, hogy olyan mélyen altassa el az emberiséget, hogy senki se vegye észre, mi történik.*”) ¹⁸ Homérosz *Iliászában* szintén így nevezik. Zeusz küldi el az *Álmot* Agamemnónnak, megtévesztésként. „*Fuss csak a fürge akháji hajók fele, fuss, gonosz Álom: s ott sátrába siess*

¹³ Ter28,10-22.

¹⁴ Dan4,1-15. – Nebukadnezár álma: „*Lám egy igen magas fa állt a föld közepén. A fa magas volt és erős, teteje az eget érte, és a föld határaitól is lehetett látni. Lombja gyönyörű, gyümölcse bőséges és minden élőlény számára ehet. Árnyékot adott a mező vadjainak, ágai közt meg az ég madarai fészkeltek és minden élőlény róla táplálkozott.*” Dan4,7-9

¹⁵ Heller Ágnes uo. 189. o.

¹⁶ DOMÁN István: Az álom a Bibliában. In: Pócs Éva (szerk.) Eksztázis, álom, látomás. Balassi Kiadó Budapest 1998. 335-339. o. 337. Bőrsít Rábbá 8. fejezet, 2. szakaszára hivatkozik.

¹⁷ Kerényi Károly: *Görög mitológia*. Gondolat Kiadó, Budapest 1977. 205. o.

¹⁸ Robert Graves: *Görög mítoszok*. Európa Könyvkiadó, Budapest 1970. 128. o.

Agamemnón Átreidésznek, hogy neki mindent mit rád bízok, pontosan elmondj.”¹⁹ Egyedül a római irodalomban említik a görög álmisten(ek) nevét, (latin névvel). Ovidius *Metamorphoses*ének *Ceyx és Alcyone*²⁰ című részében mindhárom álmisten tulajdonságáról beszélnek, de egyedül *Morpheus* szerepel benne tevékenyen. Ő az álmokban emberi alakot képes öltetni. Két testvére Icelos (akit a halandók Phobetornak neveznek) és Phantasos, ők az álmok egyéb részleteiért felelnek. Phobetor állatokká képes változni, Phantasos pedig a természeti tárgyakká és tájakká.²¹ Tehát a görög mitológiában az álomtörténeteknek nem töltenek be jelentős szerepet.

A mitológiához hasonlóan a filozófia is idegenkedve tekint az álom jelenségére. Platón *Államában*, az ember lelkének mélyén szunnyadó gonoszságról beszél, amely az álmokban képes megnyilvánulni. „[A vágyak] Amelyek álmainkban támadnak, amikor a lélek többi része alszik, például a többen uralkodó nyugodt értelem; viszont a féktelen és állati rész, étellel-itallal eltöltekezve felszökken, és lerázva az álmot, elszabadul, hogy kiélje a maga kéjeit. Tudod, ilyenkor e kiélésben mindenre képes, mint aki föloldódott kötelékeiből, és minden szégyenkezéstől és belátástól megszabadult; nem riad vissza még az anyjával való közösüléstől sem - azt hiszi, szabad - vagy bárki emberrel, istennel vagy állattal való közösüléstől; megöl bárkit és fal ételt rogyásig; egyszóval nem riad vissza semmi esztelenségtől és gyalázattól.”²²

Arisztotelész pedig igyekszik az álmok jelentőségét redukálni és inkább fiziológiai jelenséggé, a transzcendenciát elutasítva, határozni meg őket. Azt írja: „Az a tény, hogy létrejöttek semmiféle alapos okát nem látni, hiteltelenné teszi” az álmok istentől eredő jelzésértékűségét. Azért is érzi hiteltelennek, mert ha isten küldené az álmot, akkor azt nem akárki, hanem a legkiválóbb és legértelmesebb kapná. A fiziológiai tapasztalatról úgy ír, hogy „az álmokképek az eseményeknek (...) vagy okai, vagy jelei, vagy pedig véletlenszerű egybeesései.” Lehetnek a testtel kapcsolatos érzetek jelei, mivel az álom minden érzetet felnagyít, pl. a mozgást, a hőt, vagy a hangérzetet sokkal erőteljesebb képekként, helyzetekként éljük meg álmainkban. Arisztotelész a tevékenységi okokra is visszavezeti az álmokat. Tevékenységi okoknak az ébrenléti szándékainkat nevezi, amelyeket végrehajtásuk előtt gyakran már álmunkban is megteszünk. Végül azonban azt a következtetést vonja le, hogy a legtöbb álom csak véletlen egybeesés, nem szerves

¹⁹ Homérosz: Iliász. Ford. Devecseri Gábor, <http://mek.niif.hu/00400/00406/html/01.htm#2> (letöltés időpontja: 2015-01-05) II. ének, Agamemnón álma

²⁰ Publius Ovidius Naso: *Metamorphoses*. Ford. Devecseri Gábor, <http://mek.oszk.hu/03600/03690/03690.htm#83> (letöltés időpontja: 2015-01-05) XI. könyv, Ceyx és Alcyone. Az álom

²¹ Ha ebből a szempontból nézzük az álmokat, és nem összefoglaló néven említjük őket, akkor valószínűsíthetjük, hogy Agamemnón álmában is Morpheus jelent meg, mivel Nesztór képében beszéltek hozzá.

²² Platón: *Az állam*. Ford. Jánosy István. <http://mek.oszk.hu/03600/03629/03629.pdf> IX. könyv. Az ember lelke mélyén egy gonosztevő szunnyad. 222-223. o. – Platón esetében a barlang hasonlat is érdemes lett volna az álmok vizsgálatának tekintetében, mivel Jean-Louis Baudry *Az apparátus* című művében azt írja, hogy a barlang hasonlat, nemcsak a mozi előképének tekinthető, hanem az álom fiziológiai jelenségét is magában rejtje pl.: a mozdulatlanlanság tekintetében. Lásd: Jean-Louis Baudry: *Az apparátus. A valóság érzetének metapszichológiai megközelítése*. <http://emc.elte.hu/~metropolis/9902/bau1.html> (letöltés időpontja: 2015-01-05)

része a mindennapjainknak vagy az alvási helyzetünknek, csak olyanok, mint az emlékek, amelyek véletlenül megjelennek elménkben és képeket hoznak létre.²³

Ebből következően felvetődik a kérdés, hogy ha az antik görögöknél mindennek megvolt a maga istene, akkor az álmok tekintetében ez miért nincs így, és a kor nagy filozófusai miért tekintenek el a jelentőségüktől. Mircea Eliade *A szent és a profán* című művében azt írja, hogy: „Az archaikus társadalmak embere arra törekedett, hogy a szentben éljen.”²⁴ Ez pedig azért volt így, mivel a premodern társadalmak számára a szent egyet jelentett a valósággal.²⁵ Tehát ebből szempontból nézve a görögségnek nem volt szüksége a belső álomvilágra, mivel az éberállapot volt az egyetlen igazi valóság, ahol a szent mindig megtapasztalható volt.

A romantika erre a hiányra építi fel az általános léttapasztalatát. E korszak alkotói már úgy érzik, hogy egy deszakralizált/profán világban élnek, és ebben a környezetben Eliade szerint: „lehetetlen a tájékozódás (...) mert a „szilárd pont” ontológiailag már nem egyértelműen megalapozott: a mindenkori esetleges feltételek szerint jelentkezik és tűnik el. (...) tehát már nincs is „világ”, csupán egy széttört univerzum töredékei léteznek, végtelenül sok, többé vagy kevésbé semleges „hely” formátlan tömege (...).”²⁶ E tapasztalat miatt van szüksége a romantikusoknak az álomvilágra, amely ugyan fragmentumokból áll, mégis képes újra egy szakrális világot teremteni az egyén számára.

1.3 Álom a romantikában²⁷

Ahhoz, hogy a továbbiakban a romantika álomirodalmának vizsgálódási közegét kijelöljük, először az irodalmi álmokkorpusz fogalmát, mint gyűjtőnevet kell meghatároznom. Azokat a műveket tekintem ebbe a csoportba tartozónak, amelyekben az álom, olyan fontos elem, hogy egy másik életlehetőséget, komplett világot teremt. Ennek két fajtáját szeretném megkülönböztetni, az egyik a tiszta forma, amikor az olvasó tudja, hogy álmodnak a szereplők, általában a szereplők is tudják, hogy ők maguk álmodnak, és nyíltan vannak jelen az álomra reflektáló szereplők (pl. álmorontó, álmirányító). Ehhez a formához tartozik Madách Imre *Az ember tragédiája* és Vörösmarty Mihály *A Rom* című műve is, amelyekről a későbbiekben részletesebben lesz szó.

A másik fajtája a burkolt forma, ahol az olvasó nem mindig tudja, hogy a szereplők álmodnak,²⁸ a szereplők biztos, hogy nem tudják, hogy álmodnak, az álomra reflektáló szereplők, pedig rejtetten vannak jelen, vagy nincsenek az adott műben.

²³ Arisztotelész: Lélekfilozófiai írások. Ford. Steiger Kornél, Európa Könyvkiadó Budapest 1988. Az álmójóslat. 265-268. o.

²⁴ Mircea Eliade: *A szent és a profán*. Ford. Berényi Gábor. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1999. 8

²⁵ Mircea Eliade: i. m. 9. o.

²⁶ Mircea Eliade: i. m. 18 o.

²⁷ Tisztában vagyok a romantika fogalmának képlékenységevel, és a nemzeti romantikák közti különbségekkel. Az eddigi összefoglaló névnek az az oka, hogy többféle nemzet irodalmából választottam példákat. Viszont ahhoz, hogy a magyar romantika vizsgálatáig eljussunk, a német romantika irodalmát sem hagyhatjuk figyelmen kívül.

Ebből következően Novalis *Heinrich von Ofterdingen* című műve a burkolt álomformákhoz tartozik. Bár ebben az esetben az olvasó tudja, hogy a szereplők álmodnak, mivel ezt a narrátor elárulja és be is mutatja a megjelenő álmokképeket.

Novalis művének álomelképzelése a deszakralizált, homogén lét egyhangúságából táplálkozik. Ennek a kifejeződése már a regény első mondataiba belefoglalódik, mikor Heinrich vágyakozik a kék virág után: „*Soha még nem fogott el ilyen érzés: mintha csak álmodtam, vagy egy másik világba szenderültem volna, mert ahol eddig éltem, ebben a világban ugyan ki vesződött volna virágokkal; ilyesféle, virágnak szóló, furcsa szenvedélyről sohasem hallottam azelőtt.*”²⁹ Ennek az érzésnek a forrása nem más, mint az a szakadás/hasadásérzés, amit korábban már említettem. Ez akkor jön létre, amikor az egyéniség belső és külső világa nincs összhangban. Az egyén belül vágyik a szakralitásra, de a külső világban érzi, hogy ezt nem érheti el. Ez okozza a léleknek azt a szakadását, amiből csak két úton szabadulhat: vagy betagozódik a társadalomba és elfogadja a mindennapi lét egyhangú ciklikusságát, ahogy ezt Heinrich apja is tette, vagy megteremti magának a saját világát, utópiáját és megpróbál abban élni, ennek lesz az eszköze az álom, és ez tükröződik Heinrich gondolkodásmódján.

E hasadásérzés, nemcsak Novalis regényében érzékelhető, hanem más gondolkodók is hasonlóan írnak róla. Sokan közülük Friedrich Schlegel vagy Schiller³⁰ is az ókori görög világban látja azt a szakralitással való harmonikus együttélést, amit meg akarnak újra teremteni.

A bibliai álomelképzelés az isteni és emberi közötti kommunikációs kapcsolatról ebben a műben egyszerre kiüresedve és új jelentéssel telítve fogalmazódik meg. Heinrich apja azt mondja az álmokról, hogy: „*Elmúltak már azok az idők, amikor isteni látomások álmodódtak; s nem fogjuk, mert nem tudjuk megérteni, mit érezhettek ama kiválasztott férfiak, akikről a Biblia szól. (...) Régi történetek és írások immár az egyedüli kútfők, amelyekből (...) nyerhetünk a földöntúli világról tudomást; és ama közvetlen kinyilatkoztatások helyett immár közvetve szól hozzánk a Szentlélek.*”³¹ Heinrich ezzel szemben mégis úgy véli, hogy az álom Istentől való, de már nem kinyilatkoztatásként, hanem erőt adó támogatásként van jelen: „*Úgy vélem, az álom védszer az élet egyhangúságára és mindennaposságára, megújhodást hozó szabadulása lekötözött képzeletünknek, amikor az élet minden képét egymásra vetíti, s a felnőtt ember szünni nem akaró komolyságát*

²⁸ Ez a feltétel gyakran nem teljesül, mivel erősen befolyásolja az elbeszélő típusa. Tehát, ha egy megbízható elbeszélőről van szó, akkor valószínűleg el fogja árujni az olvasónak, hogy az adott szereplő álmodik.

²⁹ Novalis: *Heinrich von Ofterdingen*. Ford. Márton László, Helikon Kiadó Budapest 1985. 9. o.

³⁰ Friedrich Schiller: *A naiv és a szentimentális költészetéről*. Ford. Szemere Samu

http://art.pte.hu/oktatasi_anyagok/hamcherif/esztetika-1/Friedrich-Schiller-A-naiv-es-a-szentimentalis-kolteszetrol.pdf (letöltés időpontja: 2015-01-06) - 11. o. - „Egészen más volt a helyzet a régi görögöknél. Náluk a kultúra nem fajult el annyira, hogy miatta elhagyták volna a természetet. Társadalmi életük egész építménye érzésekre alapozódott, nem a művéség csinálmányára; az istenekről szóló tanításuk maga is a naiv érzés sugallata, a vidám képzelőerő szüleménye volt, nem a töprengő észé, mint az újabb nemzetek egyházi hite.”

³¹ Novalis i.m. 12. o.

vidám gyermeki játékkal szakasztja meg. Álmodni nélkül bizonyára hamarabb megöregednénk, s így az álom, ha nem származik is közvetlenül az égből, mégiscsak isteni adománynak tekinthető.”³²

A regény emellett az istenitől eredő álom fogalom megújítása mellett motivikusan is létrehozza az álom, mint közvetítőkapcsolat gondolatát. Heinrich és az apja álmában is megjelenik egy égit és földet összekötő eszköz, hasonlóan Jákob létrájához. A fiú esetében ez egy fölfelé vezető sziklaszurdok az idősebb Ofterdingen esetében pedig egy lefelé, a hegyek gyomrába vezető lépcső.

A víz, ami az álmokban szintén visszatérő elem, a görög mitológiához kötődő gondolatvilágra utal. Az első álomban, Heinrichnek a barlangi medencében való fürdését, úgy jellemzi a narrátor, hogy: „*A habokban akárha bájos leánykák oldódtak volna fel, akik testet öltöttek egy-egy pillanatra.*” Márton László fordítási jegyzeteiben pedig az áll, hogy a víznek Novalis más műveiben is erotikus jellege van.³³ Ez pedig azért kapcsolódik a görög mitológiához, mert az archaikus korban úgy gondolták, hogy a folyóvíz megtermékenyíti az asszonyokat.³⁴

Az álmokban létrejövő átváltozások szintén görög mitológiai párhuzamra utalnak. Ha a három álomisten-testvér alakváltásaira építkezünk, akkor az *Ofterdingen* álmaiban is megfigyelhetők, hogy azok a jelenségek, amelyek átváltoznak, vagy emberi alakok lesznek, vagy tájak. Heinrich álmában először a folyóvíz változik át *lány pázsittá*, azután pedig a *kékvirág gyöngéd vonású arccá*. Az állatokká való átváltozás ugyan nem jön létre, de Heinrich apja álmának a vége az, hogy látja a fia anyját egy gyermekkel a karjaiban, aki hirtelen elkezd nőni és végül fehér szárnyakkal följük emelkedik, és magával viszi őket.

A romantikus irodalmi álomleírás, álomértelmezés tehát egy olyan hagyományra építkezik, amely az európai kultúra fontosabb építőköveit magába foglalja, és egy új valóságlehetőséget teremt a kiüresedett világban élő egyén számára.

³² Novalis i.m. 12-13 o.

³³ Novalis: *Heinrich von Ofterdingen*. Ford. Márton László, Helikon Kiadó Budapest 1985. Magyarázatok, jegyzetek és életrajzi adatok. 177. o.

³⁴ Robert Graves: i.m. 274. o.

II.

Egy álom architextusa

Madách Imre *Az ember tragédiája* című művének hatástörténeti előzményeivel már sokat foglalkozott a magyar irodalomtörténet, álomstruktúrájának eredetét azonban mindeddig csak távoli megközelítésekkel, és a nemzeti drámánk iránt érzett elfogultsággal vizsgálták.³⁵

Tanulmányomnak ebben a részében azokat az álomszerkezeti elveket és szövegszervező kapcsolóelemeket szeretném bemutatni, amelyek Madách alkotása és Vörösmarty Mihály *A Rom* című műve között fellelhetők. Ebben az összehasonlításban támaszkodnék Martinkó András tanulmányára, amelyben ő e két mű közötti kapcsolatot a szövegösszefüggések szempontjából vizsgálta.³⁶ Ezután pedig a két szöveg közös architextusának³⁷ feltárására teszek kísérletet, amely John Milton *Elveszett Paradicsomának* Bessenyei Sándor-féle fordításában fedeztem fel.

2.1 Álom vagy Álmok

Az ember tragédiája és *A Rom* az irodalmi álmok szövegtörzsének abban a tiszta formájában működik, amelyben a szereplők tudják, hogy álmodnak, az álomban főfunkciót betöltő szereplők pedig nyíltan vannak jelen. Azonban felmerül a kérdés: hogyan tartozhat e művek közé *Az ember tragédiája*, ha Ádám, mint álmodó nincs mindig tisztában azzal, hogy csak álmodik. Általában a színek végén döbben rá erre. Viszont azzal, hogy indulásukkor Évával együtt tudják, hogy álmodni fognak, mégis ehhez a formához állnak közelebb, ellentétben pl. Vörösmarty Mihály *Csiga Márton viszontagságai* című művével vagy a korábban említett *Heinrich von Ofterdingennel*, ami a másik pólust képviseli. A két mű viszont ezen a tiszta formán belül mégis különbözik egymástól. *Az ember tragédiája* álmainak felépítése egyszerűbb, mivel egymás után, láncszemszerűen helyezkednek el. Erre utalhatnak azok a megjegyzések, amelyeket a színek végén

³⁵ Révay József: *Az Ember tragédiája álom-motívumának ősei*. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00331/10014.htm> (letöltés időpontja: 2014.11.06) - E tanulmányban Révay József Vergilius Aeneisének VI. énekéhez és Cicero Somnium című művéhez kapcsolja Madách alkotását, viszont nem „akarja” forrásnak tekinteni a két művet. „*Sem a Somnium, sem Vergilius nem "forrása" Madáchnak, nem is hatottak rá a szó hitele vesztett értelmében, bár mindkettőt kellett ismernie még az iskolából s nem lehetetlen, hogy gondolatok csiréit hullattak lelkébe, mely dússá ért benne a nagy alkotásig.*”

³⁶ Martinkó András: Vörösmarty és *Az ember tragédiája*. In: Horváth Károly (szerk.): *Madách-tanulmányok*. Budapest, Akadémiai Kiadó 1978. 185-214.

³⁷ Gérard Genette: *Transztextualitás, ford.* Burján Mónika In: Helikon, 1996/1-2. 82. – 2. lábjegyzet: „*Az architextus terminust – egy kicsit későn jutott eszembe – Louis Marin javasolta („Pour une théorie du texte parabolique”). – Récit évangélique. = Bibliothèques des sciences religieuses. 1974.) „minden lehetséges diskurzus eredetszövegének, „erdeténék” és keletkezési környezetének” a jelölésére. Egyszóval, majdnem arra, amit én hypotextusnak nevezek majd.*” – Azonban én úgy gondolom, ebben az esetben, az anakronizmus elkerülése végett célszerűbb az architextus fogalmánál maradnom.

Ádám, vagy Lucifer említ: „*Oh, hallom, hallom a jövő dalát*”³⁸ „*Itt gyors segély kell. Ádám, utazunk!*”³⁹ A *Romban* az álmoknak viszont sokkal bonyolultabb szerveződésük van. Zentai Mária értelmezése szerint nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy egy vagy négy álmot ismerünk-e meg.⁴⁰ Mivel a vándor folytonos visszatérése a romhoz megtörténhet egy álmon belül is, („*(...)elhagyta kevély laka táját, / El gyönyörű rónáival a bérc rengetegét is, / S túl azokon szomorú düledékeken lelte Romistent. / Fáradtan leborult kövein s jött harmadik álma / S mit látott, mi kívánt tüneményt, mely ritka szerencsét!*”)⁴¹, amivel egy egymásba épülő álommegjelenítést hozna létre a szöveg.⁴² Ezen kívül pedig ebben a műben az álom tartalmaz olyan előreutalásokat, amelyek az első kontextusban nem értelmezhetők, viszont később cselekményszervezővé válnak. pl.: a *vérlobogó*, ami a vándor által meghódított lány testvérének a sírján van, és erőszakos halálra utal, de abban a szövegrészben, amelyben a narrátor említi, még nem tudjuk értelmezni, csak a történet legvégén az apokaliptikus negyedik álomban.⁴³ Ez a fajta előreutaló rendszer az egész műben jelen van. Már a szöveg legelején is érzékelhető Siva nevének említésével: „*Hol Siva végetlen fövényében lankadozz a nap*”⁴⁴ mivel a név jelentése: üdvöztető vagy kegyes, mégis az állandó mellékneve: a pusztító, tehát ez az istenkép már magában hordozza Rom és Véd isten kettőssét.

2.2 Műnemek és műfajok

A két mű összehasonlításakor azonban nem tekinthetünk el a műnemi és műfaji különbségektől sem. Elkülönítésüket egyrészt az teszi indokolttá, hogy a befogadói közösség milyen módon találkozik a művel, mivel a dráma általában színpadra szánt alkotás, az epika pedig olvasásra. Ezen kívül pedig fontos kérdéseket vet fel a narrátori pozíció megléte illetve hiánya is. Ha ebből a problémából indulunk ki, akkor először felvetődik az a kérdés, hogy miért van szükség a narrátorra, illetve mit használhat fel a dráma ennek a hiánynak a betöltésére. Tennessee Williams *Az Üvegfigurák* című drámájához írt előadás jegyzeteiben azt írja, hogy a drámák az előadás során tudják megteremteni a narrátori pozíciót a produkcióban felhasznált eszközök által, például ilyen: a

³⁸ Madách Imre: *Az ember tragédiája*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 123. oldal

³⁹ Uo.: 209. oldal

⁴⁰ Zentai Mária: Vörösmarty Mihály: *A Rom* (elemzés), *Acta Historiæ Litterarum Hungaricarum*, Tomus XVIII, Szeged, 1981, 113.

⁴¹ Vörösmarty Mihály: *A Rom*. In: Vörösmarty Mihály: *Tündérvölgy, A Délsziget, A Rom*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979. 84. oldal

⁴² Azonban nem tekinthetünk el attól, hogy ezt az álommegjelenítést egyszer *Az ember tragédiájában* is létrejön a VIII. és a XIX. szín kapcsolódásában. Mivel a XIX. szín a VIII. szín főszereplőjének, Keplernek az álma a francia forradalomról, amelyben ő, (illetve Ádám) Dantonként szerepel.

⁴³ Szilágyi Márton: „...többé semmit azontúl” In: Szörényi László (szerk.) *Irodalomtörténeti Közlemények*. Budapest, MTA, 2001. CV. évfolyam 5-6. szám

⁴⁴ Vörösmarty Mihály: *A Rom*. In: Szabó Ferenc (szerk.) Vörösmarty Mihály: *Csongor és Tünde, A Rom, A két szomszédvár*, Budapest, 1960. 149. oldal

zene, a világítás és a különböző szövegek, amiket a közönség láthat,⁴⁵ és ezekkel az eszközökkel képes segítséget nyújtani számukra. Tehát a narrátor a magyarázat, az emlékeztetés és a leírás feladatának betöltésére is alkalmas.

Ha specifikusan *Az ember tragédiáját* és *A Romot* vizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy az előbbi drámaszövegként csak az instrukciók leírásaiban tudja az olvasót segíteni. *A Romban* pedig a heterodiegetikus elbeszélő révén, az előbb említett feladatoknak a betöltésén kívül a diegetikus világ kialakítására⁴⁶ is alkalmas az elbeszélő.⁴⁷ Viszont az álom szempontjából nézve a narrátor szerepe a figyelmeztetés is, arra vonatkozóan, hogy amiben a főszereplő van, az csak álom. Ez a figyelmeztetés *A Romban* meg is történik, Madách művében azonban olykor elbizonytalanodhatunk. Ez azért válik problémává, mert a bizonytalanság azt eredményezi, hogy megfelelkezünk az álom és ébrenlét közötti különbségekről. Tehát mivel jövőre vonatkozó látomásos álmokról van szó, ezért az álmok tulajdonságaiba nem gondolunk bele, és Ádámhoz hasonlóan az olvasók is – a fikció határain belül – elrendelt, valóságos jövőként kezelhetik az álomepizódokat.⁴⁸

Az ember tragédiája és *A Rom* a narrátori pozíció betöltésén kívül, azonban mégsem állnak olyan távol egymástól műfajiségükben. Madách műve, mint drámai költemény, emberiség-költemény és Vörösmartyé, mint kiséposz, nagyon is közeli rokonságot mutatnak, főként a XIX. század szemléletében. Horváth Károly tanulmánya⁴⁹ szerint az emberiség-költemény, a XIX. század terméke, előzményei azonban már Dantéig, és főként Milton *Elveszett Paradicsomáig* nyúlnak vissza.⁵⁰ Azt írja, a műfaj főként azért jött létre, mivel a felvilágosodás ráció kultusza által hirdetett egyenes vonalú fejlődés, haladás illúzióinak bizonyult és a történelmi és társadalmi helyzet

⁴⁵ Tennessee Williams: Üvegfigurák, Jegyzetek az előadáshoz, In. Tennessee Williams: Drámák. Európa Könyvkiadó, Budapest 2001. 7-11. oldal

⁴⁶ Füzi Izabella – Török Ervin: Narráció 1. Szerző, narrátor In: Bevezetés az epikai szövegek és a narratív film elemzésébe. <http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mediatar/vir/tankonyv/narracio/index02.html#szerznarr> (letöltés időpontja: 2014-12-21) – A narrátorok megkülönböztetéséhez Gérard Genette elméletét használja fel a szöveg: Discours du récit: essai de méthode. Figures III. Paris, Seuil (1972)

⁴⁷ Felvetődhet az a kérdés, hogy van-e jelentősége az elbeszélőnek abból a szempontból nézve, hogy ki mutatja be az álmot. Egy freudi álomelméletre épülő szöveg esetében természetesen lenne, mivel ha egy álomban lévő homodiegetikus narrátor beszélne az álmáról, vagy az álomvilágáról, akkor nem tekinthetnénk el, a szereplő pszichéjének feltárásától, amelyben tudnánk, hogy az elfojtásai, nappali maradványai, vágyai jelennek meg. A későbbiekben be fogom mutatni, hogy e két mű esetében, miért nem lehet követni ezt a paradigmát.

⁴⁸ Horváth Károly tanulmányában úgy fogalmaz, hogy azért sem reális Ádám álmait valóságként kezelni, mert Lucifer ezeket úgy sugalmazza, hogy a korok hanyatlását, negatívumait élje át Ádám. - Horváth Károly: *Az ember tragédiája* mint emberiség-költemény In: Horváth Károly (szerk.): *Madách-tanulmányok*. Budapest, Akadémiai Kiadó 1978. 27-46. oldal 42.

⁴⁹ Uo. Horváth 1978. 27-46. oldal 28. 29.

⁵⁰ Szigeti Jenő tanulmányában azt írja, hogy: „Európában az eposz ekkor inkább a tartalmával, mint poézisének formájával hatott mely szemben állt a latinos-franciás klasszicista gyakorlattal. A fenséges legjobb kifejeződését látták benne és a Sátán végzetes individualizmusa is olyan eleme az eposznak, mely hosszú időre kihatott. Ezek a koraromantikus mozzanatok adtak szárnyat a költő [Milton] kultuszának.” - Szigeti Jenő: *Milton Elveszett Paradicsoma* Magyarországon In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 1970. 74. évf. 2. füzet 205-213. o. 206.

bonyolulttá vált. Tehát ezért volt szüksége a kor emberének egy az emberi lényegét tematizáló áttekintésre, és arra, hogy a történelmi korok egyetemes emberi problémáit bemutassák.

Az eposz bemutatásánál Ballanchera és Lamartinera hivatkozik Horváth, akik azt írják: „*Az eposz tárgya az emberi nem története a társadalom különféle korszakaiban*” „*főképpen a „válság-periódusokat” válassza ki a történelemből a költő.*” „*Az eposz többé sem hősi, sem nemzeti, hanem több annál:» emberi «, tárgya:» az ember «sorsa, azok a szakaszok, amelyeket az emberi szellemnek be kell járnia, hogy céljaihoz érjen az Isten útján.*”⁵¹ Tehát mindkét műfaj az emberi bemutatására törekszik. Az ember lényege, ahogy erre Ádám is rádöbben *Az ember tragédiája* XIII. színében,⁵² és Horváth Károly⁵³ és Martinkó András⁵⁴ tanulmánya is rámutat: a küzdés, a törekvés. Madách drámájában a koronkénti új eszmék alkotásával és következményeik bemutatásával ez létrejön, Vörösmarty művében pedig az álmok statikus létállapotának meggyűlölése miatt kell mindig egy új álomszint a vándornak.

Tehát az álmok, a látomásos álmok azért jó eszközök a küzdés és törekvés folyamatának ábrázolására, mivel az ember törekvését mozgásban, az előrehaladás állóképének perspektívájából teszik láthatóvá.

2.3 Álomirányító

Az álmok rendszerszervező hasonlóságain kívül mindkét műben megjelennek az álmok szabadságát korlátozó szereplők. Ilyen például az álomirányító, vagy az álomrontó is. Az álomirányító mindkét műben egy olyan szereplő, aki vezeti az álmodót. Ezzel a vezetéssel azonban, az álmodó nem élheti át az álom teljes tudattalanságát, hanem korlátok között kell léteznie benne. Így nem az álmodó álma érvényesül, hanem az álomirányító elképzelése. *Az ember tragédiájában* ezt a szerepet Lucifer tölti be. Ő az, aki végigvezeti Ádámot a világtörténelem

⁵¹ Uo.: Uo. Horváth 1978. 27-46. oldal 29. Hivatkozik: Ballanche: *Essai sur les Institution Sociales* című értekezésére és Lamartine: *Jocelyn* című művének előszavára.

⁵² „*A cél voltaképpen mi is? A cél megszűnt a dicső csatának, A cél halál, az élet küzdelem, S az ember célja e küzdés maga.*” - Madách Imre: *Az ember tragédiája*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 216. oldal

⁵³ Horváth Károly: *Az ember tragédiája mint emberiség-költemény* In: Horváth Károly (szerk.): *Madách-tanulmányok*. Budapest, Akadémiai Kiadó 1978. 27-46. oldal 43. – „*Ádám az egyes történelmi miniatűrökben valóban sorozatosan kiábrándul valamely eszméből, és újnak a megvalósítására kötelezi el magát. Az egész küzdelem egyetemes felmérésére ilyenformán csak az úrbeli jelenetben kerülhet sor először: a falanszterből nem új eszmei harc szándékával távozik Ádám. A kozmoszból a földre visszatérő Ádámnak azonban összegeznie kell eddigi tapasztalatait, meg kell állapítania: mi tehát általában az életküzdelem célja. Azt a feleletet találja: a cél maga a küzdés.*”

⁵⁴ Martinkó András: *Vörösmarty és Az ember tragédiája*. In: Horváth Károly (szerk.): *Madách-tanulmányok*. Budapest, Akadémiai Kiadó 1978. 185-214. oldal 209. – Martinkó Vörösmarty és Madách eszméi közötti kapcsolódásban mutatja be a küzdést, mint az ember legfőbb célját.

útján.⁵⁵ A *Romban* pedig Romisten a vándor vezetője, aki Zentai Mária tanulmánya szerint szintén az emberi sors és világtörténelem végigálmódását teszi lehetővé.⁵⁶

A két álmirányító viszont az álmodóhoz fűződő viszonyukban különbözik egymástól. Az *ember tragédiájában* Lucifer és Ádám közvetlen kapcsolatban állnak egymással és tényleges vezetés történik. (Lucifer (Ádámhoz): „*Ne oly vágtatva, még jókor beéred, / Talán előbb, a célt, hogysem reméled. / És sírni fogsz majd, látva, hogy mi dőre, / Míg én kacaglak. – Menjünk hát előre.*”)⁵⁷ A különbség kettőjük között inkább a képességeikben nyilvánul meg. pl.: a látásban, ami az első álom előtti jelenetben is felfedezhető, mikor Lucifer képessé teszi Ádámot a teljes látásra: Ádám: „*Alattam ing a föld. Amit szilárdnak és alaktalannak tartottam eddig, forrongó anyag lőn, ellenállhatatlan, mely alak után tör, életre küzd. Amarra, mint jegec, emerre, mint rügy. Oh, e zűr között hová lesz énem zárt egyénisége... el e látással mert megőrülök.*”⁵⁸

A *Romban*, ezzel szemben, a különbséget az isteni és emberi lény közötti distancia hozza létre. Ez abból is kitűnik, hogy Romisten a vándor jövetele előtt, azt mondja: „*Ki legelőbb düledékeimet leborulva köszönti, / Teljesedésbe hozom háromszoros álmait annak.*” A vándor megjelenésével ez a leborulás tényleg létrejön, azonban – ahogy ez Szilágyi Márton tanulmányában is olvasható – a vándor nem az ima pozíciójából szólalt meg, hanem elájult a romoknál, amit Romisten könyörgésként értelmezett.⁵⁹ Passzivitása a verbális kommunikáció elhagyása mellett abból is kitűnik, hogy tőle nem lehet kérni. Csak a saját fogadalmát hajlandó teljesíteni, de negyedszer már nem tesz eleget a vándor kívánságának, hanem lerombolja a felépített világot. Lucifer viszont teljesíti Ádám néhány kívánságát, pl. Az *űr színben* (XIII. szín), Ádám kérésére térnek vissza a Földre.

2.4 Álomrontó

A másik főfunkciót betöltő szerep az irodalmi álmokban az álomrontó.⁶⁰ Az álomrontó úgy képes véteni az álom szabályai ellen, ha reflektál arra, hogy az álmodó nincs ébren. Az *ember tragédiájában* két szereplő töltheti be ezt a funkciót. Az egyik Lucifer, aki véletlennek tűnő

⁵⁵ A világtörténelem útján való vezetésre már több kutató is reflektált pl.: Németh G. Béla, Zentai Mária, Szilágyi Márton stb.

⁵⁶ Zentai Mária: Vörösmarty Mihály: A Rom (elemzés), Acta Historiáé Litterarum Hungaricarum, Tomus XVIII, Szeged, 1981, 110. oldal

⁵⁷ Madách Imre: Az ember tragédiája. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 47. oldal

⁵⁸ Uo. 27. oldal

⁵⁹ Szilágyi Márton: „...többé semmit azontúl” In: Szörényi László (szerk.) Irodalomtörténeti Közlemények. Budapest, MTA, 2001. CV. évfolyam 5-6. szám. 678-684. 681. oldal

⁶⁰ Johan Huizinga: Homo ludens, Ford.: Máthé Klára, Universum Kiadó Szeged 1990 20. – Ezt a fogalmat a szakirodalom nem használja. Így Johan Huizinga játékrontó terminusából eredeztetem, aki azt írta róla: „Az a játékos, aki a szabály ellen vét, vagy kivonja magát alóla, játékrontó. A játékrontó egészen más valami, mint a hamisjátékos. Az utóbbi úgy tesz, mintha játszaná a játékot és legalább színleg elismeri a játék varázskörét. Neki könnyebben megbocsátja a játékosközösség a bűnét, mint a játékrontóét, hiszen ez magát a játékvilágot rombolja le. Amikor kivonja magát a játék alól, felfedi a játékvilág relativitását, merevségét, amelybe egy időre bezárkózott a többiekkel együtt.”

elszólásokkal vonja kétségbe Ádám valóságát pl.: „*Miért áldozod fel a nap kéjeit, az éjnek édes álmokképeit?*”⁶¹ A másik pedig Éva, aki a jelenlétével képes Ádámot tudatára ébresztetni pl.: a londoni szín végén (XI. szín) mikor haláltánc szerűen vetik bele magukat a szereplők a sírgödörbe és Ádám meglátja azt a lányt, akit eddig egy polgárlánynak hitt, és Évára ismer benne. (Éva: „*Mit állsz, tátongó mélység, lábaimnál!? / Ne hidd, hogy éjed engem elriaszt: / A por hull csak belé, e föld szülötte, Én glóriával átallépem azt. / Szerelem, költészet s ifúság / Nemtője tár utat örök honomba; E földre csak mosolyom hoz gyönyört, / Ha napsugár gyanánt száll egy-egy arcra.*” Lucifer: „*Ismered-e Ádám?*” Ádám: „*Ah, Éva, Éva!*”⁶²)

A *Romban* Romisten kerül álmorontó szerepbe. Az álmodó számára, azonban nem „isten”-ként, hanem a szó elsődleges értelmében „leomlott fejedelmi lakként” nyilvánul meg. Mikor a vándor számára a világ kiüresedetté válik, akkor a romokhoz borul le aludni, mivel ez az egyetlen állandó pont, amihez visszatérhet az összes álomvilágban. Tehát ez az a hely ahol reflektálttá válik az álom a vándor számára. („*Elment a romhoz, leborult a barna köveknél, / Ott elszűnyada és feltűnt a második álom.*”)⁶³ Tehát az álmorontó szerepnek az álomvilág lehatárolásaként határozhatjuk meg a célját.

2.5 Álom-tartozékok

Az irodalmi álmokban mindig előtérbe kerülnek bizonyos fenomenológiai problémák, amelyek a szövegek fikciós világában is kérdéseket vetnek fel. Két ilyen jelenség is kibontakozik a vizsgált szövegekben: az álmok ideje és tere. Az álmok saját időt és teret teremtenek magukban, illetve jelen esetben az álmirányító teremti meg őket. Heller Ágnes szerint az álom ideje időtlen idő. Ez az elképzelés *A Romban* be is következik. Pl.: Az elsőszintű álomban egy statikus világot láthatunk, ahol nem következik be fejlődés. A vándor számára ez eleinte így ideális⁶⁴ ezt úgy fejezi ki, hogy: „*Folyjatok el csendes patakok mérői időmnek.*”⁶⁵ Az *ember tragédiájában* viszont bizonyos időtartamokon belül mozognak a szereplők pl.: a történeti színekben sűrítetten jelen van az adott kor összes problémája és eszméje, végbe is megy egy epizódnyi időtartam, de az idő csak szakaszos lesz, az időutazás révén és így felszámolódik a lényegessége. Erre utalhat Lucifernek az első álom előtti megelőlegező megjegyzése is a harmadik színben: „*Minden mi él, az egyenlő soká*

⁶¹ Madách Imre: *Az ember tragédiája*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 27. oldal

⁶² Uo.184. oldal

⁶³ Vörösmarty Mihály: *A Rom*. In: Vörösmarty Mihály: *Tündérvölgy, A Délsziget, A Rom*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979. 81. oldal

⁶⁴ Mesterházy Balázs tanulmánya szerint, a vándor számára a lineáris idő felszámolódása fog problémává válni, és ez fogja kimozdítani az álomból, ami ekkorra, e tulajdonsága miatt a jutalom helyett börtönné változott. – Mesterházy Balázs: „Fénynek hajlékát romjaiban látni” (Vörösmarty Mihály: *A Rom*) In: Szörényi László (szerk.) *Irodalomtörténeti Közlemények*. Budapest, MTA, 2001. CV. évfolyam 5-6. szám. 685-697.

⁶⁵ Vörösmarty Mihály: *A Rom*. In: Vörösmarty Mihály: *Tündérvölgy, A Délsziget, A Rom*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979. 80. oldal

él, / A százados fa s egynapos rovar. / Esmél, örül, szeret és elbukik, / Midőn napszámát s vágyait betölté. / Nem az idő halad: mi változunk, / Egy század, egy nap szinte egyre megy.”⁶⁶

Az irodalmi álmokban a tér szemléletét már sokkal nehezebb megragadni, mivel nem minden esetben tér ki a szöveg ennek ábrázolására, (ami a narráció hiányából is fakadhat *Az ember tragédiája* esetében.) A tér ugyanolyan álmodói vagy álomirányítói konstrukció, mint az idő és általában nem a fizika törvényei szerint működik. Heller Ágnes szerint a végtelenség és irány nélkülség jellemző rá.⁶⁷ Ez *Az ember tragédiájának* Űr színében is felfedezhető. „*A csillagok megettünk elmaradnak,...*”⁶⁸ A *Romban* szintén hasonlóan van jelen a tér, és egy sajátos belső logika szerint működik. „*Szól s az üres levegő kebelébe fogadta beszédét. És elenyészni hagyá a térnek végtelenében.*”⁶⁹

Azonban nem állíthatjuk azt, hogy e két mű lenne a legalkalmasabb az *álomszerűség* illusztrációjára, mivel elemeikben ugyan tartalmazzák az álmok természetét, de megjelenítésüket tekintve ez kevésbé valósul meg.

2.6 Álomszerűtlenség és szimuláció

Gere Zsolt tanulmányában azt írja, hogy: „*a Freud előtti, nem racionalizált álomértelmezés szerint az álom a transzcendensből eredő, a tudat és az ész számára elérhetetlen tartalmakkal létesít kapcsolatot. Az álom az én „halála”, egy másik, képalapú valóság, mítosz...*”.⁷⁰ Elsősorban a XIX. századnak ez az álomfelfogása indokolja Freud álomértelmezéseinek kizárását ebből a diskurzusból. Ez *a másik, képalapú valóság* ugyanis sokkal közelebb áll a szimuláció fogalmának elméleti kérdéseéhez. Így a freudi értelmezések e művek szempontjából nem lennének relevánsak.

Ezeket az álmokat tehát egy másik, szimulált világ és valóságalkotásokként határozhatjuk meg, és láttatások révén jönnek létre, amit a megnevezett isten vagy valamilyen más transzcendentális erő tár a szereplők elé.

Az irodalomban a látvány ábrázolása és ezzel együtt a láttatás szerepe Friedrich Kittler szerint a XVIII. században kezdődött.⁷¹ „*Ebben a században az írásnak, pontosabban a leírásnak olyan technikája alakult ki, amely – ha éppen így akarják látni – a szövegeket először tette kompatibilissé a forgatókönyvekkel. A papíron lévő betűket helyesen olvasva látunk valamit – (...)*” Ennek az ábrázoló leírásnak a megvalósulásával elérünk a befogadó szerepének fontosságához.

⁶⁶ Madách Imre: *Az ember tragédiája*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 31. oldal

⁶⁷ Heller Ágnes: *Az álom filozófiája*, Múlt és Jövő Kiadó. Budapest, 2011. 80. oldal

⁶⁸ Madách Imre: *Az ember tragédiája*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 211. oldal

⁶⁹ Vörösmarty Mihály: *A Rom*. In: Vörösmarty Mihály: *Tündérvölgy, A Délsziget, A Rom*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979. 80. oldal

⁷⁰ Gere Zsolt: *A Csongor és Tünde* kontextusairól. http://arkadia.pt.hu/magyar/cikkek/gere_csongor_es_tunde (letöltés időpontja: 2014-12-14)

⁷¹ Friedrich Kittler: *Optikai médiumok*, Ford.: Kelemen Pál, Magyar Műhely Kiadó – Ráció Kiadó, 2005. 90. oldal

Kittler azt írja, hogy ez az alkotási folyamat akkor működik, ha az olvasó anélkül, hogy látná a megköltött tárgyat/tájat, az olvasás által rekonstruálhassa annak nézetét, de nem is csak a nézetét, hanem azt a perspektívát is, amelyből a lírai én rátekintett.⁷²

Az ekkor keletkezett szövegekben a képi megformálásra vonatkozó irányultság tematikusan is kifejeződött. Kittler a *Casanova emlékirataira* és Friedrich Zglinickinek a *Der Weg des Films* című szövegére hivatkozik, amelyeknek lényeges részét képezik a „szellemidézések”, amiket a *laterna magica* elnevezésű optikai eszközzel hajtottak végre. Mivel ezzel a mozgókép őst is megteremtették, azt érték el, hogy akiket Casanova és a másik főszereplő, Schröpfer be akart csapni, azok elhitték, hogy ezek a szellemek valóságosak, ezáltal egy szimulált valóságba kerültek. Viszont ennek leírásával az olvasót még nem feltétlenül csapták volna be.

A romantika olvasója számára ez a fajta szimuláció akkor vált érzékelhetővé, amikor magányos olvasásba burkolózhatott. Így e látványok leírásai hasonló hallucinációs hatást gyakoroltak rá, mint, ahogy a *laterna magica* által létrehozott mozgóképek hatottak a nézőkre.

Azonban *A Rom* és *Az ember tragédiája* még ezeken, a szimuláció szempontjából kezdeti fázisokon is tovább lép. Ha a szimulációt Gonzalo Frasca elmélete alapján értelmezzük, aki azt állítja, hogy: „szimulálni annyit tesz, mint modellezni egy (forrás)rendszert egy más rendszeren keresztül, amely (valamely szemlélő számára) átveszi az eredeti rendszer viselkedési mintáját”⁷³ akkor *Az ember tragédiája* szempontjából ez úgy fog létrejönni, hogy az álom előtti jeleneteket kell a forrásrendszernek tekintenünk, az álom jeleneteket pedig a modellnek (szimulációnak). A forrásrendszerben már jelen vannak azok az eszmék,⁷⁴ amelyeket Ádám a modellben kiteljesedve lát.⁷⁵ De Ádám és Éva a kiűzetésük után, már az ébrenléti állapotukban, (tehát a forrásrendszerben) is elhagyatva érezték magukat az eszméikkel együtt, ezért a szimuláció, mivel átveszi az eredeti rendszer viselkedési mintáját szintén hasonlóan fog működni és a modellben lévő szereplők Ádámmal és Évával egyetemben, ugyancsak nem fognak tudni az eszmékben kiteljesedni.

Hasonló a helyzet *A Romban* is, mivel a vándorról, mikor megérkezik Romistenhez, megtudjuk, hogy: „*Sors és a szerelem nem hagyták béke ölében / Lennie boldoggá, nem harcok fürgetegében. / Búva futott a két hatalomnak előre, szívének / Gondjaival, s hogy senki ne lássa, ez*

⁷² Uo. 93. oldal

⁷³ Gonzalo Frasca: Szimuláció vs narratíva Bevezetés a ludológiába, Ford. Gyuris Norbert, In. Fenyvesi Kristóf – Kiss Miklós (szerk.) *Narratívák* 7. 2008. 128. oldal

⁷⁴ Madách Imre: *Az ember tragédiája*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 23. oldal - ÁDÁM: „Ez az enyém. A nagy világ helyett / E tér lesz otthonom. Bírok vele, / Megvédem azt a kártevő vadaktól, / És kényszerítem nekem teremni. ÉVA: Én meg lugost csinállok, épen olyat, / Mint az előbbi, s így közénk varázsolom / A veszett Édent. LUCIFER: Vajh mi nagy szavat / Mondottatok ki. A család és tulajdon / Lesz a világnak kettes mozgatója, / Melytől minden kél s kín születni fog, / És e két eszme nő majd szüntelen, / Amíg belőle hon lesz és ipar, / Szülője minden nagyinak és nemesnek, / És fefalója önnön gyermekének.

⁷⁵ A kiteljesedést itt úgy értem, hogy az eszmék történetbe vannak ágyazva és a következményeikkel együtt vannak jelen.

árva kietlent / Választotta utúl.”⁷⁶ Tehát a forrásrendszerben a vándor már úgy van jelen, mint pusztába menekült magányos ifjú, aki csalódott a szerelemben, a hatalomban és a háborúban egyaránt. A romnál való leborulást követő álom pedig ennek a forrásrendszernek a modellje lesz, tehát a szimuláció, amelyben a már említett problémák más kontextusba helyezése fogja szervezni az eseményeket. Viszont ezek az események szintén át fogják venni a forrásrendszer viselkedési mintáját és így a szimulációban is kiüresedetté válik a vándor világa.

2.7 Álomszerkezet?

Az ember tragédiája és *A Rom* kapcsolódásai és hasonló felépítettsége ezekből a példákból kitűnik, és így talán az is, hogy Madách alkotására Vörösmarty művei hatottak a legtöbbet. De ezeket a hasonlóságokat Martinkó András már bemutatta. Azonban az *Elveszett Paradicsom*, architextusként való olvasatával keveset foglalkoztak az irodalomtörténeti tanulmányok, de némelyik szövegben említésszerűen előfordul.⁷⁷

Jonathon Shears *The Romantic Legacy of Paradise Lost* című könyvében felrója a XX. századnak azt a vétkét, hogy nem foglalkoztak behatóan az *Elveszett Paradicsom*nak a romantikára gyakorolt hatásával, pedig mára már kiderült, hogy renget vitát okozott a romantikusoknak, mivel a legtöbb ekkor keletkezett műben felfedezhető a hatása.⁷⁸

A kapcsolódás az *Elveszett Paradicsom* és *Az ember tragédiája* között, a már említett műfaji hasonlóságon kívül, elsősorban az álomszerkezetben nyilvánul meg. Azonban érdekes kérdéseket vet fel, hogy vajon tényleg álomszerkezetről beszélhetünk-e és ha igen, akkor ugyanúgy működik-e mint *Az ember tragédiájában*, vagy inkább Madách műve egy félreértett változata Milton elképzelésének.

Az, hogy Madách álmokat használ fel a jövő bemutatásához, arra utal, hogy valószínűleg Milton *Elveszett Paradicsomának* Bessenyei Sándor-féle fordítását olvashatta.⁷⁹ Ő ezt a művet franciából fordította magyarra és a szövegben többször előfordulnak bizonyos félrefordítások. Azért nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy álomról vagy látomásról van-e szó, mivel az angol

⁷⁶Vörösmarty Mihály: *A Rom*. In: Vörösmarty Mihály: *Tündérvölgy, A Délsziget, A Rom*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979. 78-79. oldal

⁷⁷Zentai Mária: Vörösmarty Mihály: *A Rom* (elemzés), *Acta Historiáe Litterarum Hungaricarum*, Tomus XVIII, Szeged, 1981, 110. oldal, v. Révay József: *Az Ember tragédiája álom-motívumának ősei*.

<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00331/10014.htm> (letöltés időpontja: 2014-11-06) v. Reményi Ede: *Leírások Milton eposzaiban II*. Egyetemes Philológiai Közlöny. 1895. 218. o.

⁷⁸Jonathon Shears: *The Romantic Legacy of Paradise Lost: Reading Against the Grain*, Ashgate Publishing, Ltd., 2009

⁷⁹Stettner György - Fábíán Gábornak Duka, 1824. április 21. In. Taxner-Tóth Ernő: *A fiatal Vörösmarty barátainak levelezéséből*, MTA Könyvtárának Közleményei, Bp., 1987. 59-60.

és a francia szöveg is, egyaránt a 'dream' vagy 'le rêve du sommeil' helyett a 'vision' szót használja.⁸⁰

Ez a kérdés azonban többször is felmerülhet, ha megvizsgáljuk a szöveget. A XI. énekben Mihály arkangyal azt mondja Évának és Ádámnak: „*Menny-fel erre a' Dombra: Éva (a' kinek szemére álmot eresztettem) hadd aludgyék itt alatt addig, míg te [Ádám] a' Jelenés' kedvéért ébrenn fogsz lenni; te-is aludtál akkor, mikor ő az életre formáltatott.*”⁸¹ Ez az elképzelés olyan, mintha nem is Az ember tragédiájához, hanem A Rom álomelképzeléséhez vinné közelebb a szöveget. Azzal, hogy Romisten egyedül van és folyton vár valakire, olyan mintha a vándor az ő vágyálma lenne. Mihály arkangyal pedig Ádámmal intézett fél mondatával („*te-is aludtál akkor, mikor ő az életre formáltatott*”) következtethetünk arra, hogy Éva pedig Ádám vágyálma volt. A Romról ez az újabb elképzelés talán felboríthatná, az eddigi elméletet, de így is illik az álomirányító és az álomrontó szerep Romistenre. De abban különböző lesz, hogy a vándor csak álmodottá válik és a szimuláció elképzelésében is felvet problémákat, mivel ebből a szempontból nézve, Romisten önmaga számára teremt szimulációt, hogy modellezze a saját forrásrendszerét. De ez talán mégsem áll ellentmondásban az eddigiekkel, mivel Romisten is a vándorhoz hasonló problémáktól szenved. Egyedül van éppen ezért társaságra vágyik, harcolt és győzött, de mégis veszített, mivel a hatalom nem tette boldoggá. A szerelem nem jelenik meg Romisten problémái között, de talán a társra vágyásba ez is belefoglalódik.

Az *Elvesztett Paraditsom* és Az *ember tragédiájának* álomszerkezete között még érdekes különbséget mutat a két Ádám szerep is. Az *Elvesztett Paraditsomban* Ádám az álom-látomás során passzív szemlélő. Látja a jövőndőt, a bibliai történeteket, azonban nem vesz részt az eseményekben. ([Káin és Ábel története], „*Az Arató' ajándékára nem-is néztek, mivel nem volt igaz. Ez a' különböztetés dühösségbe hozta őtet ; és haragjának engedelmeskedvén, edgy kövel úgy ütötte mejjbe a' Juhászt, hogy néki abba meg kellett halni. (...) Ezenn Ádám szent irtózással meg-rémült, nagyot kiáltott, és az Angyalhoz így szólott.*”)⁸² Ezzel szemben Az *ember tragédiájában* Ádám mindig aktív, általában ő maga az álom egyik szereplője. Ezt már az álomszínnek előtti instrukciók is jelzik. („*Egyiptomban. Elöl nyílt csarnok. Ádám mint Fáraó, fiatalon, trónon ülve. Lucifer mint minisztere; (...)*”)⁸³

⁸⁰ John Milton: *Elvesztett Paraditsom*, fordította frantziából Bessenyei Sándor. Ellinger János Ts. és Királyi privil. Könyv-nyomtatónál, Kassa, 1796 – „*Az Angyal' Ádámot a ' magasságra fel-viszi; és addig, míg Éva aludt, álomba néki megmutattya azt, a' minek az özön-vízig történni kell.*”

„*Adam montre à Eve certains signes funestes : il discerne l'approche de Michel, va à sa rencontre : l'ange leur annonce leur départ. Lamentations d'Eve. Adam s'excuse, mais se soumet : l'ange le conduit au sommet d'une haute colline, et lui découvre, dans une vision, ce qui arrivera jusqu'au déluge.*”

⁸¹ Uo. XI. könyv 171. oldal

⁸² John Milton: *Elvesztett Paraditsom*, fordította frantziából Bessenyei Sándor. Ellinger János Ts. és Királyi privil. Könyv-nyomtatónál, Kassa, 1796 176. oldal

⁸³ Madách Imre: *Az ember tragédiája*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 33. oldal

A két műben még van egy olyan közös szerep, amelynek ősképe az *Elvesztett Paraditsomban* jelenik meg először. Ez az álomirányító. Milton művében ezt a szerepet Mihály arkangyal tölti be, aki Romistenhez és Luciferhez képest a jó oldalon áll. Ezért csak szerepkörében válik hozzájuk hasonlónak, de Lucifer mellett ő is közvetlen kapcsolatban áll Ádámmal és nem hierarchikus viszony van közöttük.

2.8 Álom-rend

Ezen a szerepen kívül is van még egy kapcsolat a három mű között. Mindhárom alkotásban van egy közös cél, ami kétszeresen is létrejön: az álmok által rendet teremteni. Először ha a rendet egy körforgásszerű rendszerként képzeljük el, akkor ez megmutatkozik az álmok teremtő, pusztító munkájában. *A Romban* ezt a kettősséget Romisten hozza létre, aki romboló erővel bír, de az álmok által világot teremt a vándor számára a romokra.⁸⁴ Ez *Az ember tragédiájának* az álmaiban szintén bekövetkezik azzal, hogy minden színben Ádám eszméinek hanyatlását és újjáéledését láthatjuk pl.: a X. szín végén Ádám, mint Kepler mondja: „*Engem vezess te, kétésszellemőr, / Az új világba, mely fejlődni fog, / Ha egy nagy ember eszméit megérti, / S szabad szót ad, a rejlő gondolatnak, / Ledült romoknak átkozott porán.*”⁸⁵ *Elvesztett Paraditsomban* az álmok/látomások körkörösségét, pedig Ádám látásaiban mutatja be a szöveg, ami Kain és Ábel történetétől indul és az özönvízig tart. Tehát a mű bemutatja – ahogy azt Mihály is mondja a XII. könyv elején – az ember autonómiájának kezdetét, pusztulását és újrakezdését: Mihály: „*A 'Világot kezdődni, végződni és újra lenni eddig már látád.*”⁸⁶ Tehát az álmokról megállapítható, hogy egyszerre lerombolják az ébrenléti valóság alapjait és ez által teremtenek új világot.

Viszont ez a fajta rendteremtés nemcsak az álmokon belül működik, hanem a három mű eszméjének rendszerében is jelen van. *A Romban*, Siva nevének említésével, aki egyszerre teremtő és pusztító isten a hinduizmusban, és *Az ember tragédiájának* keresztény szemléletében is érvényesül már a mű legelső mondatától kezdve: „*Dicsőség a magasban Istenünknek, / Dicsérje őt a föld és a nagy ég, / Ki egy szavával hívta létre mindent, / S pillantásától függ ismét a vég.*”⁸⁷ Milton *Elvesztett Paraditsoma* pedig szintén erre az eszmére épül, mivel Mihály arkangyal azért

⁸⁴ Erről a „konstruktív destrukció”-ról Mesterházy Balázs is ír a tanulmányában, szerinte A Rom szövegének egész alapnarrációja erre épül. – Mesterházy Balázs: „Fénynek hajlékát romjaiban látni” (Vörösmarty Mihály: A Rom) In: Szörényi László (szerk.) Irodalomtörténeti Közlemények. Budapest, MTA, 2001. CV. évfolyam 5-6. szám. 685-697. o. 685.

⁸⁵ Madách Imre: Az ember tragédiája. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 147. oldal

⁸⁶ John Milton: *Elvesztett Paraditsom*, fordította frantziából Bessenyei Sándor. Ellinger János Ts. és Királyi privil. Könyv-nyomtatónál, Kassa, 1796 204. oldal

⁸⁷ Uo.: 5. oldal

mutatja meg a jövődőt Ádámnak, hogy láthassák, hogy a világtörténelemben a megváltás is be fog következni és így helyre áll a rend.

A rendet úgy is értelmezhetjük, mint a három mű főszereplőinek a paradicsomi állapot visszaszerzésére irányuló törekvéseit. Ők, emberként nincsenek azzal tisztában, hogy ezt az állapotot nem tudják isteni módon létrehozni. Az isteni mód azt jelentené, hogy az idő és a tér egyáltalán nem lényegesek. Mint emberi szereplők, csak emberi gondolkodással képesek rá, ezért nem tudnak élni célok és törekvések nélkül. Tehát nem tudnak ebben az idő és tér szempontjából lényegtelen állapotban maradni. Ezt mutatja *A Romban* megjelenő álomszintektől való szabadulás, amit már korábban említettünk. Az *ember tragédiájának*, egyiptomi, római, párizsi vagy a második prágai színének vége is, mivel – Hubay Miklós tanulmánya szerint is⁸⁸ – minden álom színben van egy határ, ahol a boldogság pillanatának elérése következik be. Viszont az álmokban való élés Ádámot törekvésre készíti, ez által mindig új világot és eszméket óhajt. *Elvesztett Paraditsomban* szintén látható az álmoknak ez a tulajdonsága. Azzal a változtatással, hogy ott Éva álmában fejeződik ki ez a Paradicsomi állapot. A XII. könyv végén megtudjuk, hogy Éva álmában megnyugodott és ezzel ő az álomban tényleg a saját Paradicsomába került: *Éva (Ádámnak): „Tudom honnan jössz és hová indultál. Az Isten vezérli az álmat; és a’ Látások, mikor Őnéki tetszik, mennyei beszédek lesznek. Énnékem vigasztaló jó Látásim vóltak álambann; az Isten botosította ezeket én reám abba’ a’ szempillantásba’ mindönn szívem’ gyötrelmi közt el-aludtam. Vezess engem, veled megyek: mert a’ Paraditsom engemet mindenütt fog kísérni a’ hol te léssz.”*⁸⁹ De ebből az álomból is vissza kellett térnie az álmodónak, hogy tovább törekedhessen az ébrenléti valóságban lévő Paradicsom létrehozásáért. Ezzel az ébrenlétbe való visszatéréssel azonban újból visszatér az álmodó a körforgásba. Az álom azért képvisel mégis egy *másik* működő rendet az emberi szereplők számára, mert csak pillanatnyi és van belőle továbblépési lehetőség.

Tehát Milton *Elvesztett Paraditsoma*, Madách és Vörösmarty műve között elsősorban az álomszerkezet szintjén, az álomban funkciót betöltő szerepek hasonlóságában, műfaji tekintetben, a félrefordításokból eredő elképzelésekből és a művek eszméjének hasonlóságából mutathatók ki a hatástörténeti kapcsolatok. Ezekből a vizsgálatokból következtethetünk arra, hogy az *Elvesztett Paraditsom* Bessenyei Sándor-féle fordítása egy közös architextus meglétét mutatja Vörösmarty és Madách művében.

⁸⁸ Hubay Miklós: Át az idő falain. In: Horváth Károly (szerk.): Madách-tanulmányok. Budapest, Akadémiai Kiadó 1978. 47-55. oldal. 54. 55.

⁸⁹ John Milton: *Elvesztett Paraditsom*, fordította frantziából Bessenyei Sándor. Ellinger János Ts. és Királyi privil. Könyv-nyomtatónál, Kassa, 1796 237-238. oldal

Kutatásaim során a romantika irodalmi álmainak két jelentőségét ismertem meg. Az egyik az elszakadás általi teremtés. A romantika a klasszicizmus felszámolását követően megpróbált a saját sémája szerint újat teremteni. Ez ugyan magukra a műalkotásokra igaz, ahogy azt már sok kutató bebizonyította, viszont az álmok éppen ennek az új eszmének a kifejeződései. Annak felismerése pedig, hogy az egyén nem egész és egy másik világban lenne a helye, szintén ezt a formát, alakzatot igényli, és hozza létre.

A második és ezzel összefüggő jelentősége az álmoknak a ciklikusság felülíródásában rejlik. A ciklikusság azt a lineáris fejlődést jelenti, amit a történelmi korok létrehoznak. Az állandóan ugyanoda visszatérő semmiből semmibe tartást. Ennek a ciklikusságnak a felismerésére tényleg a romantika korszaka, már ha nevezhetjük korszaknak, a legalkalmasabb. Oskar Walzel azt írja, hogy a német romantikusok, saját magukat sem nevezték romantikusoknak.⁹⁰ Ha csoportszerűen annak tartották volna magukat, akkor felülíródott volna, az önmagát sem egységként számon tartó új nemzedék legnagyobb eszméje, és így nem lettek volna képesek létrehozni a saját maguk által teremtett álmot, ami alkalmas volt arra, hogy ha időlegesen is, de kilépőt adjon a mindig ugyanoda visszatérő körforgásból.

⁹⁰ Oskar Walzel: A német romantika lényegi kérdései. In.: Hansági Ágnes és Hermann Zoltán (szerk.): Újragondolni a romantikát? Konceptiók és Viták a XX. században. Kijarat Kiadó Budapest 2008

Felhasznált irodalom

ARISZTOTELÉSZ: Lélekfilozófiai írások. Európai Könyvkiadó, Budapest 1988

BALLAI Mihály: A Csongor és Tünde szimbolizmusa.

http://epa.oszk.hu/00000/00001/00179/pdf/ITK_00179_1941_02_113-124.pdf (letöltés: 2015-01-03)

BURKE, Peter: The cultural history of dream. In.: Varieties of Cultural History Cornell Univerity Press 1997

DOMÁN István: Az álom a Bibliában. In: Pócs Éva (szerk.) Eksztázis, álom, látomás. Balassi Kiadó Budapest 1998. 335-339. o.

ELIADE, Mircea: A szent és a profán. Ford. Berényi Gábor. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1999.

FRASCA, Gonzalo: Szimuláció vs narratíva Bevezetés a ludológiába, ford. Gyuris Norbert, In. Fenyvesi Kristóf – Kiss Miklós (szerk.) Narratívák 7. Kijárat Kiadó Budapest 2008. 125-142. o.

FÜZI Izabella – TÖRÖK Ervin: Narráció 1. Szerző, narrátor In: Bevezetés az epikai szövegek és a narratív film elemzésébe.

<http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mediatar/vir/tankonyv/narracio/index02.html#szerznarr> (letöltés időpontja: 2014-12-21)

GENETTE, Gérard, Transztextualitás, ford. Burján Mónika In. Helikon, 1996/1-2. 82-90.

GENETTE, Gérard: Metalepszis, ford. Z. Varga Zoltán, Kalligram Pozsony, 2006.

GERE Zsolt: A *Csongor és Tünde* kontextusairól.

http://arkadia.pte.hu/magyar/cikkek/gere_csongor_es_tunde (letöltés időpontja: 2014-12-14)

GRAVES, Robert: A görög mítoszok. II. kötet. Európai Könyvkiadó, Budapest 1970

HELLER Ágnes: Az álom filozófiája, Múlt és Jövő Kiadó. Budapest, 2011

HORVÁTH Károly: Az ember tragédiája mint emberiség-költemény In: Horváth Károly (szerk.): Madách-tanulmányok. Budapest, Akadémiai Kiadó 1978. 27-46. oldal

HUBAY Miklós: Át az idő falain. In: Horváth Károly (szerk.): Madách-tanulmányok. Budapest, Akadémiai Kiadó 1978. 47-55. oldal. 54. 55.

HUCH, Ricarda: Apolló és Dionüszosz. In.: Hansági Ágnes és Hermann Zoltán (szerk.): Újragondolni a romantikát? Konceptiók és Viták a XX. században. Kijárat Kiadó Budapest 2008 13-36. o.

HUIZINGA, Johan: Homo ludens, ford. Máthé Klára, Universum Kiadó Szeged 1990

KAIVOLA-BREGENHØJ, Annikki: Az álom mint folklór. In: Pócs Éva (szerk.) Eksztázis, álom, látomás. Balassi Kiadó Budapest 1998. 351-365. o.

KERÉNYI Károly: Görög mitológia. Gondolat Kiadó, Budapest 1977.

KITTLER, Friedrich: Optikai médiumok, Ford. Kelemen Pál, Magyar Műhely Kiadó – Ráció Kiadó, 2005.

MACDONALD, William: József Jézus előképe. Evangéliumi Kiadó és Iratmisszió. Budapest 2002

MARTINKÓ András: Vörösmarty és Az ember tragédiája. In. Horváth Károly (szerk.): Madách-tanulmányok. Budapest, Akadémiai Kiadó 1978.

MESTERHÁZY Balázs: „Fénynek hajlékát romjaiban látni” (Vörösmarty Mihály: A Rom) In: Szörényi László (szerk.) Irodalomtörténeti Közlemények. Budapest, MTA, 2001. CV. évfolyam 5-6. szám. 685-697.

MÓZER Ibolya: Európa gyökerei. Holnap Kiadó, Budapest 2003

PÁL József, Újvári Edit (szerk.): Szimbólumtár. Balassi Kiadó 2001
http://www.balassikiado.hu/BB/netre/Net_szimbolum/szimbolumszotar.htm#d0e522 (letöltés időpontja: 2015-01-03)

PLATÓN: Az állam. Ford. Jánossy István. <http://mek.oszk.hu/03600/03629/03629.pdf> (letöltés időpontja: 2015-01-05)

REMÉNYI Ede: Leírások Milton eposzaiban II. In. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1895.

RÉVAY József: Az Ember tragédiája álom-motívumának ősei.
<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00331/10014.htm> (letöltés időpontja: 2014-11-06)

RYAN, Marie-Laure: Veremtárak, keretek és határok, avagy narratívák a számítógép nyelvén, ford. Fenyvesi Kristóf, In. Fenyvesi Kristóf – Kiss Miklós (szerk.) Narratívák 7. Kijárat Kiadó Budapest 2008. 23-57. oldal

SCHILLER, Friedrich: *A naiv és a szentimentális költészetről*. Ford. Szemere Samu
http://art.pte.hu/oktatasi_anyagok/hamcherif/esztetika-1/Friedrich-Schiller-A-naiv-es-a-szentimentalis-kolteszetrol.pdf (letöltés időpontja: 2015-01-06)

SHEARS, Jonathon: The Romantic Legacy of Paradise Lost: Reading Against the Grain, Ashgate Publishing, Ltd., 2009

SZIGETI Jenő: Milton Elveszett Paradicsoma Magyarországon In: Irodalomtörténeti Közlemények 1970. 74. évf. 2. füzet 205-213. o. 206.

SZILÁGYI Márton: „...többé semmit azontúl” In: Szörényi László (szerk.) Irodalomtörténeti Közlemények. Budapest, MTA, 2001. CV. évfolyam 5-6. szám

TAXNER-TÓTH Ernő: A fiatal Vörösmarty barátainak levelezéséből, MTA Könyvtárának Közleményei, Bp., 1987.

WILLIAMS, Tennessee: Üvegfigurák, Jegyzetek az előadáshoz, In. Tennessee Williams: Drámák. Európa Könyvkiadó, Budapest 2001. 7-11. o.

ZENTAI Mária: Az ifjú Laborczán. http://www.inaplo.hu/mn/200004/47_ZENTAI_MARIA.html (letöltés időpontja: 2014-12-22)

ZENTAI Mária: Vörösmarty Mihály: A Rom (elemzés), Acta Historiæ Litterarum Hungaricarum, Tomus XVIII, 1981.